

SZÁNTÓ ZOLTÁN

**A racionális döntések normatív elmélete és a pozitív
társadalomkutatás**

Hozzászólás Róna-Tas Ákos *A racionális döntések elmélete
a szociológiában* című cikkéhez

Rendkívül fontos és időszerű vállalkozásnak vélem a *Replika* 1991/4. számában megjelent döntéseméleti válogatás megjelentetését. Az elméleti és empirikus társadalomkutatás egyik legígéretesebbnek és legtermékenyebbnek tűnő, viszonylag újkeletű és a hazai társadalomtudományi gondolkodásban is egyre inkább meghonosodó irányzatának eredményeiből kap ízelítőt az érdeklődő olvasó: elemi szinten megismerheti a szóban forgó elmélet alapfogalmait, betekintést nyerhet fontosabb alkalmazási lehetőségeibe, valamint az irányzatot ért kritikákba. A gondos válogatást Róna-Tas Ákos széles tájékozottságról és alapos szakértelemről tanúskodó tanulmánya vezeti be. Az alábbi néhány sorban a szerzőnek a normatív és deskriptív döntésemélet megkülönböztetéséről kifejtett álláspontjához kívánok néhány észrevételt fűzni. Gondolatmenetének – megítélésem szerint – leginkább vitatható vagy legalábbis könnyen félreérthető megállapítása így hangzik: "A fenti alapszintű bevezetés azért volt szükséges, hogy néhány kritikai megjegyzést tehessünk az RDE leíró értelmezésével kapcsolatban. A normatív értelmezéssel itt nem foglalkozom, mivel az empirikus szociológia nem alapozható egy olyan normatív elméletre, ami azt vizsgálja, hogy az embereknek miként kell (vagy kellene) cselekedniük" (45. oldal).

Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy a várható hasznosság teorémája – amit a szerző bevezetőképpen ismertet, majd a fogóly dilemmája szituáció kapcsán fel is használ – a normatív döntésemélet kulcsfogalma: a kockázat körülményei között hozott döntések egyik lehetséges (és leginkább elterjedt) döntési kritériuma. *Előírja* a racionális döntéshozók számára, hogy mit kell tenniük egy ilyen szituációban. A deskriptív döntésemélet képviselői éppen azt vizsgálták, hogy a valóságban hogyan sértik meg a fenti alapelvet a valóságos döntéshozók (lásd például: Tversky–Kahneman, 1986). Róna-Tas Ákos szavaiból úgy tűnik, mintha a szóban forgó alapelv a deskriptív döntésemélethez tartozna. Sőt, elgondolkodtató kritikai megállapításai sem a leíró, hanem a normatív elméletre vonatkoznak. (Tanulmányában két helyen utal a racionalitás deskriptív megközelítésére: a 7. és a 9. lábjegyzetben.) A fő probléma azonban az idézet második – a normatív megközelítés és az empirikus társadalomkutatás kapcsolatára vonatkozó – mondatából származik.

A racionális döntések elmélete egyfelől – mint a tökéletesen racionális cselekvés valamiféle fogalmán nyugvó elméletek általában – logikai természetét tekintve normatív (preskriptív) és nem pozitív (empirikus) elmélet (Harsanyi, 1977:16–19).

Valóban – ahogy Róna-Tas is írja – arra a kérdésre keresi a választ, hogy miképpen *kell* (vagy kellene) viselkedniük az egyéneknek adott döntési szituációkban, amennyiben céljaik eléréséhez a leghatékonyabb eszközöket kívánják megválasztani. A normativitás nem a célokra, hanem az eszközökre, pontosabban a céloknak megfelelő eszközök választására vonatkozik; inkább technikai, semmint morális jellegű. A normatív döntéseméletet felfoghatjuk egy olyan elméletként, amely azt vizsgálja, hogy miképpen viselkednének az emberek, ha tökéletesen racionálisak lennének (Rapoport, 1989:2). A deskriptív döntésemélet viszont valóságos döntési szituációkkal (vagy azok laboratóriumi szimulációival) foglalkozik arra a kérdésre keresve a választ, hogy miképpen döntenek az emberek a valóságos helyzetekben.

Az eltérő kérdésfeltevés természetesen a két megközelítés számtalan különbségét hozza magával: a normatív döntésemélet formalizáltabb, fogalmi szabatosak és pontosak, tulajdonképpen a modern matematika egyik ágának tekinthető. A deskriptív elmélet terminusai nincsenek – és nem is lehetnek – abszolút pontosan definiálva. Az előbbit inkább közgazdászok és matematikusok, az utóbbit pszichológusok és szociálpszichológusok művelik. A sort bizonyára lehetne még folytatni (Rapoport, 1990:1 – 7). Az azonban semmiképpen nem következik a két megközelítés különböző kérdésfeltevéséből, hogy a normatív döntésemélet ne járulhatna hozzá a pozitív (empirikus) társadalomkutatáshoz. John C. Harsanyi (1977:16) szerint például a racionális döntések normatív elméletének alapvető célja, hogy segítse a pozitív (empirikus) társadalomtudományokat – mindenekelőtt a közgazdaságtant, valamint a politikatudományt, a szervezeteleméletet és a szociológia egyes ágait – a valóságos emberi viselkedés előrejelzésében és magyarázatában. Harsanyi az alábbi öt pontban összegzi, hogy milyen célokra használhatók a társadalomtudományokban a racionális viselkedés normatív elméletei:

"(1) Annak *fogalmi tisztázására*, hogy miképpen definiálható a racionális viselkedés különböző társadalmi szituációkban.

(2) Az emberek valóságos viselkedésének *magyarázatára és előrejelzésére* (azokban az esetekben, amelyekben viselkedésük nagyfokú racionalitást mutat és ezáltal megenged egy racionalisztikus elmélet terminusaiban történő magyarázatot).

(3) *Heurisztikus kritériumok* kialakítására a társadalmi viselkedés (nem racionalisztikus) magyarázó és előrejelző elméletei számára (még azokban az esetekben is, amelyekben e viselkedés eltér a racionalitás normatív fogalmától).

(4) Az *értékelés* deskriptív *sztenđer*djének megalkotására, amely alapján megítélhető az emberek viselkedésének racionalitása.

(5) Racionális *stratégiai ajánlások* megfogalmazására különböző résztvevők számára" (Harsanyi 1977:19).

E néhány sorban természetesen nincs mód a fent jelzett alkalmazási lehetőségek részletes megtárgyalására. Pusztán azt kívántam jelezni felsorolásukkal, hogy a racionális döntések normatív elmélete hozzájárulhat az empirikus társadalomkutatáshoz, sőt a modern társadalomelmélet – úgy tűnik – nem is tudja megkerülni az egyéni cselekvések elemzésében a szóban forgó elméletet.

Irodalom

Harsanyi, J. C.: *Rational Behavior and Bargaining Equilibrium in Games and Social Situations*, Cambridge University Press, 1977, Cambridge.

Rapoport, A.: *Decision Theory and Decision Behaviour. Normative and Descriptive Approaches*. Kluwer Academic Publishers, 1989, Dordrecht.

Róna-Tas Ákos: "A racionális döntések elmélete a szociológiában". *Replika*, 1991/4.

Tversky, A. — Kahneman, D.: The Framing of Decisions and the Psychology of Choice. In: Jon Elster (szerk.), *Rational Choice*. New York University Press, 1986, New York.